

ŞÂFİÎ MEZHEBİNDE “TARİK” KAVRAMININ KULLANIMI VE İŞLEVİ

THE USE AND FUNCTION OF THE TERMS “TARĪQ” IN THE SHĀFĪ’Ī MADHĤĤAB

TAHA NAS

DOÇ. DR., MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ İSLAM HUKUKU
ANABİLİM DALI

ASSOCIATE PROFESSOR, UNIVERSITY OF MARDİN ARTUKLU FACULTY OF ISLAMIC SCIENCES
DEPARTMENT OF ISLAMIC LAW

tahanas44@gmail.com

 <http://orcid.org/0000-0003-1234-1315>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1085598>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
10 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Accepted
20 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as

Nas, Taha, “Şâfiî Mezhebinde “Tarîk” Kavramının Kullanımı ve İşlevi [The Use and Function of the Terms “Tariq” in the Shâfi’î Madhhab]”. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 9/1 (Haziran/June 2022): 63-88.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

ŞÂFİİ MEZHEBİNDE “TARİK” KAVRAMININ KULLANIMI VE İŞLEVİ

Öz

Şâfiî mezhebinin gelişiminin önemli merhalelerinden biri, hicri dördüncü asır itibariyle ortaya çıkan ve “tarik” diye isimlendirilen Irak ve Horasan şeklindeki ekolleşmedir. Şâfiî fıkının daha iyi anlaşılması açısından Şâfiî fakihlerin kullandıkları bu ıstılahlardan tam olarak ne kast ettikleri, oluşan ekolleşmenin ne zaman ve nasıl başladığı, farklı yönlerinin neler olduğu, ne tür sonuçlar doğurduğu, bunları tek çizgide birleştirme çabalarının nasıl geliştiği ve kimler tarafından buna katkı sunulduğu hususlarının incelenip araştırılması büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple “tarik” kavramı, tariklerin ortaya çıkışı ve bunlara mensup fakihler, tarikler arasındaki ihtilafın mahiyeti, bunları telif veya birini tercih ve tercihte kullanılan ifadeler incelenmiştir.

Nevevî'nin söylediklerinden anlaşılın tarik ve türevleri, mezhepteki farklı kavil, vecih, tahric ve tercihlerin rivayet ve aktarımı ile ilgili oluşan ihtilafın bir neticesi olarak ortaya çıkan bir kavramlaşmadır. Yani Şâfiî fakihlerden biri bir konuda “iki kavil veya iki vecih var” derken diğeri bir “bir tek kavil” veya “bir tek vecih var” derse ya da biri bir konuda “mutlak ihtilaf var” derken diğeri “konunun izah gerektirdiğini” söylerse, mezhebin aktarımında *tarik* manasında bir ihtilaf oluşmuş demektir. Şâfiî fakihlerin ifadelerinden çok sayıda tarikin oluştuğu anlaşılma ile birlikte belirli bir isimle anılmış olup bilinen iki tarik bulunmakta olup bunlar Irak ve Horasan tarikleridir. Nevevî'nin ifade ettiğine göre, Şâfiî'nin açık ifadelerini, mezhebinin kaidelerini ve ilk dönem Şâfiî fakihlerin görüşlerini aktarma noktasında Irak tarikine mensup fakihler, Horasan tarikine mensup fakihlerden daha sağlam ve başarılıdır. Horasanlılar ise genelde aktardıkları bu metinler üzerindeki tasarruf, araştırma, tefrî ve düzenleme hususlarında Iraklılara göre daha başarılı olup bunları daha güzel işlemişlerdir.

Şâfiî'nin bıraktığı fıkıh birikimi, onun talebeleri ve sonraki müntesipleri tarafından devam ettirilmiş ve Ebû İshak el-Mervezî'ye kadar mezhep tek çizgi şeklinde gelişimini sürdürmüş, tarik şeklindeki ayrışma ise onun talebeleriyle başlamıştır. Bunlardan Bağdat'ta tedris faaliyetini sürdürmek üzere hocasının yerine geçen Ebû'l-Kâsım ed-Dâreki ile Merv'de ders halkası tesis eden Ebû Zeyd el-Mervezî'ye tariklerin ortaya çıkması nispet edilebilir. Zira Bu iki fakihten sonra gerek Bağdat'ta gerekse Horasanda iki tarik artık belirginleşmiş ve tarihin imamı olarak nitelenen şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Irak tarihinin imamı Ebû Hâmid el-İsferâyîni ve Horasan tarihinin imamı Ebû Bekr el-Kaffâl es-Sağır kabul edilmektedir. Bunların ardından yaklaşık üç yüz yıl boyunca yetişen fakihlerin çoğu ve onların ortaya koydukları eserler bu iki tarikten biriyle irtibatlı olmuştur. Bunun neticesi, iki tarik arasında, sonraki fukahâyı rahatsız edecek şekilde, çok sayıda ihtilaf noktası ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaflar, çeşitli düzeylerde olup, her zaman tam bir zıtlık şeklinde değilse de kimi zaman birinin söylediğinin tam tersini diğeri ifade eder tarzda olmuştur.

Bu durum bazı Şâfiî fukahâsının, ellerindeki çok sayıda eserde bulunan vecih ve tarikler arasındaki farkları giderme, onları uzlaştırma ameliyesine başvurmalarına sebep olmuştur. Bu manadaki ilk teşebbüs Ebû Ali es-Sincî ile başlamış, Cüveynî, Rûyanî, Gazzâlî, İmranî, Muâfi ve İbnü's-Salâh ile devam etmiştir. Tarikler arası uzlaştırma çabası içine girip bunu daha ileri bir seviyeye ulaştıran fakihlerden biri Râfiî olup onun faaliyetleri Nevevî'nin bu konudaki çalışmalarına temel teşkil etmiştir. Kendisinden önceki bu uzlaştırma çabalarından da istifade eden Nevevî, Râfiî'den farklı olarak, her iki ekolün dışından ikisine de tarafsız bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Eserlerinde o, Irak ve Horasan ayrımını açık bir şekilde, Irakıyyûn ve Horasanıyyûn ifadelerini sık sık kullanarak ifade etmekte ve bunları telif veya tercih etmektedir.

Mezhebin aktarımındaki ihtilafı ifade eden *tarik*lerin arasındaki karşıtlığı dile getirip onları uzlaştırmaya çalışan Râfî ve Nevevî, mezhepte mutemet olan, tercih edilen görüşü ifade etmek için genelde *el-mezhep* ıslahını kullanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Şafî Mezhebi, Tarik, Irak – Horasan tarikleri, Tercih.

THE USE AND FUNCTION OF THE TERMS "TARİK" IN THE SHĀFĪ'Ī MADHHAB

Abstract

One of the important stages of the development of Shāfī'ī madhhab is the schooling of Irāq and Khorasān, which emerged as of the hijri fourth century and is called "tarīq". For a better understanding of Shafī'ī fiqh, research for what exactly Shāfī'ī faqehs mean by these terms, when and how the schooling started, what its different aspects are, what kind of results it has, how the efforts to combine them in a single line developed and who contributed to it will be examined is of great importance. For this reason, the concept of "tarīq", the emergence of tarīq and the faqīhs who belong to them, the nature of the conflict between tarīqs, the expressions used in choosing and choosing one or the other were examined.

Tarīq and its derivatives, understood from what Nawawī said, is a conceptualization that emerged as a result of the conflict that occurred about the narration and transmission of different qawil, wajih, takhrīj and preferences in the madhhab. That is if one of the Shāfī'ī faqīhs says "there are two qawils or two wajih" on a subject, and the other says "there is only one qawil" or "only one wajih", or if one says "there is absolute disagreement" on a subject and the other says "the subject requires explanation" it means that there has been a conflict in the meaning of tarīq in the transmission of madhhab. Although it is understood from the statements of Shāfī'ī faqīhs that there are many tarīqs, there are two known tarīqs, which are called with a certain name and these are Irāqī and Khorasān tarīqs. According to Nawawī, faqīhs belonging to the Irāqī tarīq are more robust and successful than the faqīhs of the Khorasān tarīq in conveying the clear expressions of Shāfī'ī, the principles of madhhab and the views of the early Shāfī'ī faqīhs. Khorasānians, on the other hand, was more successful than Irāqīs in terms of disposition, research, interpretation and arrangement of these texts, and they processed them better.

The knowledge of fiqh left by Shāfī'ī was continued by his students and later followers, and the madhhab continued to develop in a single line until Abu Ishaq al-Marwazī, and the separation in the form of tarīq began with his students. Among these, the emergence of tarīqs can be attributed to Ebu al-Qāsim ad-Dārekī, who replaced his teacher to continue his teaching activities in Baghdad, and Abu Zeyd al-Marwazī, who established a teaching circle in Marw. Because, after these two faqīhs, two tarīqs became evident both in Baghdad and Khorasān, and personalities described as the imams of the tarīqs emerged. Abū Hāmid al-Isferāyini's accepted as the imam of the Irāqī tarīq and Abū Bakr al-Qaffāl al-Sageer is accepted as the imam of the Khorasān tarīq. After these, most of the faqīhs who grew up for about three hundred years and the works they produced were related to one of these two tarīqs. As a result, many points of disagreement arose between the two tarīqs, disturbing the later faqīhs. These conflicts were at various levels, and although not always in complete opposition, they sometimes expressed the opposite of what one said to the other.

This situation caused some Shāfī'ī faqīhs to reduce the differences between wajih and tarīqs in their many works, and to engage in reconciliation activities. The first

attempt on this subject started with Abū Alī al-Sincī and continued with Juwaynī, Rūyānī, Ghazzālī, Imrānī, Muāfi and Ibn al-Salāh. One of the faqīhs who tried to reconcile the ṭarīqs and brought it to a higher level was Rāfi‘ī, and his activities formed the basis of Nawawī’s studies on this subject. Benefiting from these reconciliation efforts before him, Nawawī, unlike Rāfi‘ī, approached both of them from an impartial point of view from outside of both schools. In his works, he clearly expresses the distinction between Irāq and Khorasān by using the expressions Irāqiyūn and Khorasāniyyūn, and he prefers them.

Rāfi‘ī and Nawawī, who tried to reconcile and express the opposition between the ṭarīqs expressing the conflict in the transmission of Madhhab, generally used the term *al-madhhab* to express the preferred view that is the fiduciary in the madhhab.

Keywords: Islamic Law, Shāfi‘ī Madhhab, Tarīq, Irāqī - Khorasān ṭarīqs, Takhrij.

GİRİŞ

İslam hukuk tarihinin önemli mezheplerinden bir tanesi olan Şâfiî mezhebi, oluşum ve gelişim sürecinde çeşitli evrelerden geçmiştir. Bunların en önemlisi, Şâfiî’nin bizzat kendisine ait olan ve “kavl” diye nitelenen fıkıh birikiminin oluştuğu dönemdir. Çeşitli kavillerin bulunması sebebiyle bu, mezhepteki temel ihtilaf noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu evreden sonra Şâfiî’nin (ö. 204) talebelerinin ve ashâbü’l-vücûh diye nitelenen sonraki fakihlerin görüşlerinin ortaya çıktığı dönemdir. Bu evrede oluşan birikim, “vecih” diye nitelenmekte olup mezhepteki önemli bir merhaleyi ve ihtilaf noktasını da teşkil etmektedir.

Hicri dördüncü asırdan itibaren gerek Şâfiî’nin kavilleri gerekse ashâbü’l-vücûh fakihlerin görüşlerinden oluşan mezhep birikiminin aktarımında çeşitli farklılıkların ortaya çıktığı ve bunun “tarik” diye isimlendirildiği anlaşılmaktadır. Irak ve Horasan diye isimlendirilen bu tariklerin ortaya çıkışı, mezhebin ekol diyebileceğimiz farklı iki çizgiye ayrılmasına sebep olmuş ve bu şekilde yaklaşık üç asır devam etmiştir. Ancak bu durum, bazı Şâfiî fakihleri rahatsız etmiş ve onların harekete geçmesine, ellerinde bulunan Şâfiî mezhebine ait birikimi barındıran eserlerde yer alan kavl, vecih ve tarikler arasındaki farkları azaltma, aralarını bulup uzlaştırma ameliyesinin içine girmelerine sebep olmuştur. Telif dönemi diye bilinen bu sürecin Ebû Ali es-Sincî (ö. 427 veya 430) ile başladığı, Rāfi‘î (ö. 623) ve Nevevî’ye (ö. 676) kadar devam ettiği görülmektedir.¹ Dolayısıyla bu fakihlerin telif faaliyetine girmesinin en önemli sebeplerinden biri, tarikler arasındaki farklılıklar olup bunları giderme ve aralarında tercihte bulunma çabasıdır.

Ancak “tarik” ıstılahından kastedilenin ve bunun mahiyetinin ne olduğu, ne zaman ve hangi Şâfiî fakihlerle başladığı, tarikler arasındaki ihtilafın

¹ Taha Nas, *İmam Nevevî ve Şâfiî Mezhebindeki Otoritesi*, (Ankara: İlähiyât, 2016), 9, 16.

mahiyetinin ne olduğu, hangi fakihlerin bu tariklere bağlı hareket ettiği ve hangilerinin bağlı veya bağımsız olarak onları telif etmeye çalıştığı, tarikler arası telif ve tercihte göz önünde bulundurulmuş hususlar ve kullanılan üstünlük ifadelerinin neler olduğu gibi hususları bütüncül olarak inceleyen bir çalışmayı tespit edebilmiş değiliz. Bu ıstılaha dair ilk değerlendirmelerin Nevevî ve çağdaşı olan Ebû Şâme'de (ö.665) görüldüğü, sonra da Nevevî'nin eserlerinin şârihlerinde kısa bazı izahların bulunduğu, son dönemlerde de bazı eserlerde² ve bazı tezlerde³ kimi değerlendirmelerin bulunduğu, ancak bunların bu ıstılahı bütün yönleriyle inceleyen çalışmalar olmadığı görülmektedir.

Bu sebeple, Şâfi mezhebinin önemli bir dönemine tekabül eden ve sonraki dönemlerde de etkisi devam eden Irak ve Horasan tarikleri bağlamında kullanılan bu ıstılahı bütün yönleriyle bir makale çerçevesinde incelemenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu çalışmada Şâfi fakihlerin ve sonraki dönem bazı araştırmacıların bu ıstılah ile ilgili yaptıkları değerlendirmeler ve bununla bağlantılı kullandıkları diğer kimi kavramlar incelenecek, bu değerlendirmelerin dayandığı temel esaslar tanıtılacak ve bunların tahlili yapılarak bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır. Böylece Şâfi mezhebinin önemli bir dönemini ve ihtilaf noktasını oluşturan bir sürecin daha iyi anlaşılması ve dolayısıyla hem mezhep müntesiplerinin hem de araştırmacıların istifade edeceği neticelere ulaşılması manasında bir katkı sunulmuş olacaktır.

1. TARİK/TARİKA İSTILAHİ

Tarık veya tarîka şeklinde kullanılan bu ıstılah, lügatte çoğulu turuk (طُرُق) olan tarîk (طَرِيق), geniş yol ve tasavvuf ehlinin yöntemi anlamına gelirken; çoğulu tarâik (طَرَاتِق) olan tarîka (طَرِيقَة), geniş yol, yaşantı, mezhep/ekol ve tabaka anlamlarına gelir.⁴

İstılah olarak ise *tarik/tarîka* ifadesini daha önce Maverdî (ö.450), Gazzâlî (ö.505), İmrânî (ö.558), Râfi, İbnü's-Salâh (ö. 643) ve Ebû Şâme gibi fakihler zikretmekle birlikte⁵ onu ilk tanımlayanın Nevevî olduğu görülmekte-

² Bilal Aybakan, *İmam Şâfi ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2011), 210; Nail Okuyucu, *Şâfi Mezhebinin Teşekkül Süreci*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Baskı, 2015), 467-472.

³ Muhittin Özdemir, *Şâfi Furu' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), (İstanbul, 2010), 167-172; Musa Kazım Bakır, *Horasan Şâfililiği ve Râfi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), (Konya, 2019); 24-47.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), 4/2665; Heyet, *el-Mu'cemü'l-vasîf*, (Kahire: Mektebetü'ş-Şurûkî'd-Devliyye, 2004), 556.

⁵ Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450), *el-Hâvi'l-kebir fi fıkhi mezhebi'l-İmami'ş-Şâfi: Şerhu Muhtaşari'l-Müzenî*, (thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcüd),

dir. O, تاریkî “mezhebin aktarımında *ashâbın ihtilaf etmesi*” olarak tanımlamış ve bunun ne anlama geldiğini de şu şekilde izah etmiştir: Örneğin Şafîî fukahâsından biri bir konuda “iki kavil veya iki vecih vardır” derken diğer biri ise “bir tek kavil” veya “bir tek vecih bulunduğunu” söylerse ya da biri bir konuda “mutlak ihtilaf vardır” derken diğeri “konunun izah gerektirdiğini” söylerse, mezhebin aktarımında *tarik* manasında bir ihtilaf vaki olmuş demektir.⁶ Nevevîden sonra, *Minhâc’ın* mukaddimesindeki “tarikayn veya turuk” bağlamında şarihler de Nevevî’nin yukarıda *el-Mecmû’*dan aktardığımız ifadelerini tekrar etmişlerdir.⁷ Ebû Zehrâ, Adülazîm ed-Dîb, Mağribiyye, Kavâsimî, Aybakan, Özdemir, Okuyucu ve Bakır gibi son dönem araştırmacılar da تاریkî Nevevî’nin bu izahıyla açıklamışlardır.⁸ Dolayısıyla tarikin ne olduğu konusunda Nevevî’nin söylediklerinden farklı bir değerlendirmenin ortaya çıkmadığını söyleyebiliriz.

Nevevî’nin bu istilahlarla ilgili söylediklerine bakıldığında tarik ve türevleri, mezhepteki farklı kavil, vecih ve tahrirlerin rivayet ve aktarımı ile ilgili oluşan ihtilafın bir neticesi olarak ortaya çıkan bir kavramlaşmadır. Bu tür bir ihtilaftan kaynaklı mezhep içi çizgiler ve ekolleşmeler ortaya çıkmadan önceki dönemde tarik ifadesinin “hadis rivayet tarihi” anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Bir konuda mezhepteki görüşlerin aktarımında ortaya çıkan ihtilafın ifade edilmesi anlamındaki “tarik”in de hadis rivayetindeki tarik ifadesiyle benzer bir anlam taşıdığı ve ondan esinlenmiş olabileceği söylenebilir. Zira ikisi de bir konuda farklı rivayetlerin bulun-

(Beirut: Daru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1994), 1/432; Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Vasîf fi’l-mezhebe*, thk. Ahmed Mahmûd İbrahim, (Kahire: Daru’s-Selâm, 1417/1997), 2/367; İmrâni, Ebu’l-Huseyn Yahya b. Ebi’l-Hayr b. Salim (ö. 558), *el-Beyân fi mezhebi’l-İmamî’s-Şafîi*, (Beirut: Daru’l-Minhâc, 2000), 1/277; Râfîi, Ebu’l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b Abdülkerim el-Kazvîni (ö. 623), *el-‘Aziz Şerhi’l-Vecîz: el-Ma’rûf bi’s-Şerhu’l-kebir*, (thk. Ali Muhammed Muavviz – Adil Ahmed Abdülmevcûd), (Beirut: Daru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1997), 3/128, 223; İbnü’s-Salâh, Takıyyüddin Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Fetâvâ ve mesâilü İbni’s-Salâh*, thk. Abdülmu’tî Emin Kal’acî, (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, 1406/1986), 1/132; Ebû Şâme, Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmail (ö. 665/1267), *Muhtaşaru Kitâbi’l-müemmel li’r-reddi ilâ emri’l-evvel (Mecmûatu’r-resâilü’l-müniriyye içinde)*, (Kahire: 1343 h.), 3/28.

⁶ Nevevî, Muhyiddin Ebi Zekerıyya Yahya b. Şeref (ö. 676), *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necib el-Muti’î, (Cidde: Mektebetü’l-İrşâd, t.y.), 1/108.

⁷ Mahallî, Celâlüddin Muhammed b. Ahmed (ö.864), *Kenzü’r-râğibîn fi şerhi Minhâci’t-tâlibîn*, (Beirut: Dâru’l-Menhâc, 2013), 1/71; Heytemî, Şihâbuddin Ahmed b. Hacer (ö. 974), *Tuhfetü’l-muhtâc bi-serhi’l-Minhâc*, (y.y.: Mektebetu Mustafa Muhammed, t.y.), 1/48; Remlî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza (ö. 1004), *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc*, (Beirut: Daru’l-Kütübîl-İlmiyye, 2003), 1/49; Şirbîni, Şemsüddin Muhammed b. el-Hatib (ö. 977), *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’âni’l-fâzîl-Minhâc*, (Beirut: Daru’l-Ma’rife, 1997), 1/36.

⁸ Muhammed Ebû Zehra, *İmam Şafîi*, trc. Osman Keskioglu, 3.Baskı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996), 350; Cüveynî, İmamü’l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf (ö. 478), *Nihâyetü’l-maḡlab fi dirâyeti’l-mezhebe* (Muhakkikin mukaddimesi), thk. Abdülazîm Mahmud ed-Dîb, (Beirut: Daru’l-Minhâc, 2007), 139; Mağribiyye, Muhammed Târık Muhammed Hişâm, *el-Mezhebü’s-Şafîi*, (Dımaşk: el-Farûk Yayınevi, 1432/2011), 243-244; Kavâsimî, Ekrem Yusuf Ömer, *el-Medḡal ilâ Mezhebi’l-İmam eş-Şafîi*, (Amman: Daru’n-Nefâis, 2003), 508-509; Aybakan, *İmam Şafîi*, 210; Özdemir, *Şafîi Furu’ Fıkıh*, 167; Okuyucu, *Şafîi Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 467; Bakır, *Horasan Şafîiliği ve Râfîi*, 19.

duğunu ifade etmektedir. Bu manada mezhepte kullanılan "tarik" ıstılahı, genelde oluşan görüşlerin mezhebin farklı çevrelerinde sadece dile getirilip aktarılmasında meydana gelen bir ihtilaf olup, kimi araştırmacılar tarafından iddia edildiğinin⁹ aksine bir mezhep içi istidlal yöntemi mahiyetinde görünmemektedir. Ancak kimi zaman bu farklı görüşler aktarıldıktan sonra, bunların arasının bulunup telif edilmesi veya bunlardan bir tanesinin tercih edilmesi ya da nasıl anlaşılması gerektiğinin yorumlanarak izah edilmesi gibi yöntemlere başvurulmaktadır. Bu telif ve yorumlamalar neticesinde ortaya çıkan hükümde kısmi bir farklılık oluşsa da, tarihin farklı bir istidlal yöntemi olduğunu ortaya koymaz. Zira burada yapılan işlem, görüşlerin telifi veya tercihi şeklinde bilinen bir istidlal yöntemine başvurmaktan ibaret olup farklı yeni bir istidlal yöntemi ortaya konulmamaktadır. Nitekim Şafîî usul eserlerinde de mezhep içi istidlal yöntemleri izah edilirken, "tarik" diye bir istidlal yönteminden bahsedilmemektedir. Bu ıstılah ile ilgili değerlendirmelerde bulunan Nevevî'nin *el-Mecmu'*ndan aktardığımız yukarıdaki ifadeleri de böyle bir izlenim vermemektedir.¹⁰

Şafîî furû fıkıh eserlerinde genelde bu husus tarik, tarikayn, tarikateyn, turuk, tarikâtü'l-Horasaniyyîn/Merâvize veya tarikâtü'l-İrakiyyîn, el-İrakiyyûn, el-Horasâniyyûn ve el-Merâvize şeklindeki ıstılahlarla ifade edilmektedir. Şafîî mezhebinin gelişimine ve yayıldığı bölgelere bakıldığında Irak ve Horasan gibi Mısır ve Şam türü merkezlerde de Şafîî ders halkaları etrafında tarik denilebilecek anlayış çizgilerinin oluşmuş olması muhtemeldir. Ya da Horasan ve Irak'ta Bağdat ve Basra gibi alt ekoller veya her hangi bir mekana bağlı kalmaksızın mezhep içinde Müzenî, İbn Süreyc gibi bazı fakihlere nispet edilen ekolleşmeler oluşmuştur. Yahut vecih türü görüşler tarik olarak nitelenmiştir. Nitekim Maverdi ve Cüveynî "hayızın en azı" ile ilgili Şafîî'nin kavillerini değerlendiren üç tarik ve yine başka çok sayıda meselede ikiden fazla tarik zikretmekte ve bunu Irak ve Horasan'ın dışında Müzenî'nin, İbn Süreyc'in, Ebû İshak el-Mervezî'nin, Bağdatlıların, Basralıların tarihi gibi isimlerle de zikretmektedirler.¹¹ Râfîî ve Nevevî gibi fakihler de çok sayıda meselede ikiden fazla tarikten söz etmektedirler. Örneğin "sarhoş ve mürtedin itikâfının sahih olup olmadığı" ile ilgili çeşitli tariklerin bulunduğunu söyledikten sonra altı tarik saymaktadırlar.¹² Ancak oluşan tariklerin tamamı belirli bir isimle anılmamış veya belirli bazı

⁹ Mezhep içi bir istidlal yöntemi olduğuna dair iddia için bkz. Nail Okuyucu, *Şafîî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 467-468.

¹⁰ Nas, *İmam Nevevî*, 194-195.

¹¹ Maverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 1/432 2/79, 6/474, 7/27-28; Cüveynî, *Nihâyetü'l-ma'lab*, 1/318, 2/110.

¹² Râfîî, *el-'Aziz*, 3/260-261; Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerriyya Yahya b. Şeref (ö. 676), *Ravzatü'l-İtalibin ve 'umdetü'l-mütta'kin*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Mu'avviz, (Riyad: Daru Alemlî'l-Kütüb, 2003), 2/263-264.

Şâfiî fakihlere nispet edilmiştir. Ayrıca tariklerin oluştuğu dönemde Şam'ın Haçlıların saldırılarına,¹³ Mısır'ın da Fatımîlerin hakimiyetine maruz kalması Şâfiî mezhebinin buralarda gelişiminin zayıflamasına sebep olduğu ifade edilmektedir.¹⁴ Ayrıca genelde vecihler bağlamında zikredilseler de¹⁵ Irak tarihi altında diyebileceğimiz Bağdat ve Basra tarikleri şeklinde bir ayırımın olduğu da görülmektedir.¹⁶ Bunlardan Irak ve Horasan tarikleri sonraki fukahâyı ortak üsluplarına doğru cezb etmiş ve bu isimleri alarak yaygınlık kazanmıştır.

Yukarıda geçtiği üzere Şâfiî fıkıh kitaplarında tarikatü'l-Horasanîyyîn yerine tarikatü'l-Merâvîze veya el-Merâvîze istihlaları da kullanılmaktadır. Bunun sebebi Şâfiî fakihlerin önemli bir kısmının Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Merv'e mensup olmaları, özellikle bu tarihin imamı kabul edilen Kaffâl el-Mervezi (ö.417), onun hocası Ebû Zeyd el-Mervezî (ö.371) ve onun da hocası olan Ebû İshâk el-Mervezî'nin (ö. 340) bu şehre mensup olmasıdır.¹⁷

Bu niteleme ve ayırım, bir fakihin ırkı veya doğduğu memleketine göre olmayıp, hoca – talebe ilişkisi içinde ilim elde ettiği çevreye nispetle yapılmış bir nitelemedir. Nitekim Horasan bölgesi içinde yer alan Nişâbur'a bağlı beldelerden olan İsferyân'e nispet edilen Ebû Hâmid el-İsferyânî (ö. 406) fıkıh ekolu olarak Irak tarihinin imamı kabul edilmiştir. Onun hocası Ebu'l-Kâsım ed-Dârekî (ö. 375) yine Horasan bölgesi içinde yer alan Nişâbur'a bağlı beldelerden İsfehân'a mensup olmakla birlikte hem Irak hem de Nişâbur'da fıkıh öğrenmiş ve nihayetinde Bağdat'ta Şâfiî fıkıh ekolünün riyasetinde bulunmuş ve oradaki Şâfiî fakihlerin çoğu ondan ders almışlardır.¹⁸ Dolayısıyla Şâfiî mezhebinde “tarik” veya “tarîka” terimi kullanıldığında mezhep içindeki ekollerin sahip olduğu fıkıh birikimini hoca – talebe ilişkisi içinde elde ettiği kanal kastedilmektedir. Bu yolla elde edilen bilgi, mezhep imamına ait kaviller, erken dönem Şafii fukahasına ait içtihat ve tahrîcler ya da ayrışma sonrası dönemin müçtehitlerine ait tahrîcler¹⁹ veya tercihler olabilir.

Râfiî ve Nevevî, eserlerinde tarik ile vecih istihlalarının ne olduğunu,

¹³ Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 153.

¹⁴ İsferyânî, Cemaluddin Abdurrahim (ö. 772), *el-Muhimmât fi şerhi'r-ravzati ve'r-Râfiî*, (Beirut: Daru İbn Hazm, 2009), 1/95.

¹⁵ Bakır, *Horasan Şâfiîliği ve Râfiî*, 118-121.

¹⁶ Maverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 6/474.

¹⁷ Sübkî, Tacuddin Ebû Nasr Abdülvehhâb b Ali b. Abdilkafi (ö. 771), *Tabakâtü's-Şâfiî'iyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Halevî – Mahmud Muhammed et-Tanâhî, (y.y.: Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, t.y.), 1/326; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab* (Muhakkikin mukaddimesi), 134-135.

¹⁸ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab* (Muhakkikin mukaddimesi), 132, 134; Mağribiyye, *el-Mezhebü's-Şâfiî*, 150.

¹⁹ Aybakan, *İmam Şafii*, 197.

boyutlarını tanıtmaya ve onları birbirlerine karıştırmamaya özen göstermiş olmakla birlikte, önceki Şafîi fukahâsının kimi zaman vecheyn yerine tarikayn kimi zaman da tarikayn yerine vecheyni kullandıklarını belirtmişler. Nitekim Râfiî "ticaretin zekatı" konusunun sonlarında, "*ashâb tarikleri bazen vecih olarak isimlendirmiştir*" ifadesini kullanır.²⁰ Yine sargı üzerine mesh veya yıkama ile birlikte teyemmümün gerekli olup olmadığı konusunda Râfiî iki tarik bulunduğunu söyleyip izah ettikten sonra, Gazzâlî'nin Cüveynî'yi takip ederek bunu iki vecihle ifade ettiğini belirtmektedir.²¹ Bu manada Nevevî de, *el-Mühezzeb*'in müellifi Şîrâzî'nin her ikisini de birbirlerinin yerine kullandığını ifade edip buna dair örnekler verdikten sonra, bu karışıklığın gerekçesini, hem tariklerin hem de vecihlerin ashâb diye nitelenen fukahânın sözleri olması ile izah eder.²² Bununla birlikte, bir görüşün sade bir vecih mi yoksa tarik mi olduğunun fakih tarafından doğru tesbit edilememiş olması gibi durumlar, vecihleri tarik şeklinde aktaran fakih için bu iki istilâhın birbirine karışma sebeplerinden olabilir.

Mezhebin nakli konusundaki ihtilafın semeresi olan Irak ve Horasan tariklerinden hangisinin diğerine göre hangi açıdan daha üstün ve başarılı olduğunu Nevevî şu şekilde ifade eder: Şafîî'nin açık ifadelerini (naslarını), mezhebinin kavâidini ve mezhebimizin mütekaddimin fukahâsının farklı görüşleri olan vecihlerini aktarma noktasında Irak tarikine mensup fakihler, Horasan tarikine mensup fakihlerden genelde daha sağlam ve daha başarılıdır. Horasanlılar ise genelde aktardıkları bu metinler üzerindeki tasarruf, araştırma, tefrî' ve düzenleme hususlarında Iraklılara göre daha başarılı olup bunları daha güzel işlemişlerdir.²³ Buna göre her iki tarikin Şafîî mezhebinin birikimine dair yaptıkları çalışmalarda farklı meziyetlerinin ve dolayısıyla zayıf taraflarının da olduğu söylenebilir. Ancak her iki tarafın üstün yönleri göz önünde bulundurulup bir araya getirildiği zaman daha güzel neticelerin ortaya çıkacağı ve tarikleri telif ve tercih edenlerin bunu yaptıkları anlaşılmaktadır.

Mezhep içinde oluşan tariklerin çeşitli işlevleri olmuştur. İbn Süreyc'in faaliyetleri bağlamında bu hususu değerlendiren Okuyucu, tariklerin Şafîî'nin görüşünü tespitten tahkime, onun adına neticeye varmaktan mezhep içindeki farklı görüşlerin tespitine kadar geniş bir yelpazeye yayılan işlevlerinin bulunduğunu söylemiş ve bunlardan beş tanesine değinmiştir. Buna göre, Şafîî furû fıkıh eserlerinde tariklerin zikredildiği çok çeşitli meseleler incelendiğinde genel olarak tariklerin işlevi konusunda şu husus-

²⁰ Râfiî, *el-'Azîz*, 3/128.

²¹ Râfiî, *el-'Azîz*, 1/223.

²² Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/108.

²³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/112.

lar söylenebilir: Bir meselede Şâfiî'ye ait kaç görüşün olduğu, birden fazla görüşün bulunması durumunda bunların sonraki Şâfiî fakihler tarafından nasıl yorumlanıp uzlaştırıldığı, kimlerin hangisini tercih ettiği veya mezhepte mutemet olan görüşün bunlardan hangisi olduğu hususunu ortaya koyma işlevini görmektedir. Ayrıca tarikler, her hangi bir meselede Şâfiî'den sonraki fakihlerin mezhep içinde ortaya koydukları ve vecih diye nitelenen görüşlerinin tespiti, bunların tahrîc ve tefrî açısından Şâfiî'nin görüşleriyle irtibatının veya ayrı bir içtihat olması yönlerinin tespiti işlevini gördükleri gibi fikhî bir meselenin ele alınırken sınırlarını, bağlamını ve diğer meselelerin hükümleriyle ilişkisini de ortaya koymaktadır.²⁴

2. TARİKLERİN ORTAYA ÇIKIŞI /OLUŞUMU

Şâfiî mezhebinin gelişiminin ve yayılmasının önemli evrelerinden biri, mezhebin aktarımında zamanla oluşan farklılıkların neticesi olarak ortaya çıkan ve birbirlerinden kısmen farklı olan mezhep içindeki çizgiler, mezhepleşme sürecinin tamamlanmasından sonra ortaya çıkmaya başlayan bir iç ekolleşmedir. Ebû İshak el-Mervezî'nin talebeleriyle başlayan ve tarik adı verilen bu mezhep aktarımına dayalı ekollerin ortaya çıkışının ve gelişiminin bilinmesi önemli olup bunu şu şekilde ifade edebiliriz:

Şâfiî, Mısırda bulunduğu ömrünün son yıllarında, ehl-i hadis olarak bilinen Medine çevresine özellikle icma ve Medine ehlinin ameli gibi usulî konular bağlamında eleştiriler yöneltmiştir. Ancak Irak'taki ilk dönemlerinden itibaren ehl-i rey'in zayıf taraflarını tespit edip eleştirdiğinden ve bu alanda da ciddi başarı sağladığından genelde ehl-i hadis olarak biliniyordu. Bu sebeple İslam coğrafyasının çeşitli merkezlerinden hadis öğrenmek için Mısır'a gelenler arasında Horasan bölgesinden de çok sayıda kişi vardı. Bunlar hadis malzemesinin yanında Şâfiî'nin fikhını barındıran eserler de alıp dönmüşlerdir. Bunun bir neticesi olarak, bu dönemlerde Horasan bölgesinde Şâfiî'nin fikhî görüşlerini benimseyenlerin neredeyse tamamı ehl-i hadis olarak bilinenlerden oluşmuştur.²⁵ Nitekim Nevevî, Horasan örfünde ehl-i hadisten kastedilenin Şâfiî fakihler, ehl-i re'iden kastedilenin de Hanefî fakihler olduğunu belirtmektedir.²⁶ Dolayısıyla Horasan bölgesinde hadis müktesebatı güçlü bir çevrede Şâfiî'nin fikhı yer buluyordu ki, Irakta rey'in güçlü olduğu bir çevrede gelişen Şâfiî fikh çizgisinden kısmen farklar taşınması ve bunun daha sonraki Irak – Horasan tariklerinin oluşmasında etkisinin olması muhtemeldir.²⁷

²⁴ Okuyucu, *Şâfiî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, 469-472.

²⁵ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, (İstanbul: 2010), 38/238.

²⁶ Nevevî, *Ravzatü'l-İtalibin*, 4/395.

²⁷ Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, 38/238.

Ayrıca Şâfiî'nin fıkıh müktesebatı içinde çeşitli kavillerinin ve bunları sonraki nesillere aktaran çok sayıda talebesinin da bulunduğu ve elimizdeki eserlerinin Rebî'in rivayetine dayanan görüşleri olduğu, diğer talebelerinin ise bunlardan farklı kimi bazı görüşleri ondan naklettikleri de bilinmektedir. Buna göre mezhep birikiminin birbirinden uzak bölgelere yayıldığı o günkü şartlarda bütün fakihlerin Şâfiî'nin ve ondan sonraki Şâfiî fakihlerin bütün eserlerine, dolayısıyla bütün görüşlerine vâkif olamadığı, her birinin Şâfiî'nin talebelerinden veya sonraki fakihlerden elde ettiklerini naklettikleri ve bunlara dayalı tahrîc ve tercih şeklinde içtihatla buldukları, bu sebeple de zamanla doğal olarak mezhebin aktarımında tarîk denilen farklı çizgilerin oluştuğu söylenebilir.

Mezhepleşme sürecinde İbn Süreyc'in ders okuturken talebelerinin yazdığı *ta'lik*lerin, devam eden süreçte mezhebin gelişimi için bir alt yapı oluşturduğu ve tariklerin oluşumuna etki ettiği ifade edilmektedir. Zira derslerde *el-Muhtasar* okunurken yazılan ta'likler, sadece okunan metindeki fikirlerin bir tekrarı değil, bunlarda hocalarından öğrendikleri metotla fikirleri onay veya red mahiyetinde kişisel kanaatler de ifade ediliyordu. Bunlar zamanla, sahipleri ashâbü'l-vücûh diye nitelenen kişisel görüşlerin ortaya çıkmasına doğru götürmüş ve bunlar vecih istilahıyla ifade edilmiştir. Tabakât kitaplarında ashâbü'l-vücûh'tan söz edilirken onların tarikleri farklı sıfatlarla nitelenmiş, hatta daha sonra ashâbü'l-vücûh ve't-tarîk ifadeleri birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bu da ta'lik, vecih ve tarikin birbirleriyle bağlantılı olduğunu gösterir.²⁸ Bu yargıdan hareketle vecih şeklindeki kişisel görüşlerin zamanla başka alimler tarafından da benimsenmesiyle bir anlayış çizgisinin oluşmasına sebep olduğu ve bunun "tarîk" ile ifade edilmesine doğru götürdüğü söylenebilir. Dolayısıyla farklı tariklerin oluşmasında Ebû Zehrâ'nın iddia ettiği gibi çevre ve muhit faktörünün etkisi²⁹ kısmen olsa da daha çok yukarıda ifade ettiğimiz hususların etkili olduğunu söyleyebiliriz.

İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin Irak ve Horasan tariklerini göz önünde bulundurarak verdikleri kendi hoca silsilelerine bakıldığında bu iki çizginin İbn Süreyc'in talebesi Ebû İshak el-Mervezî'de birleştiği görülmektedir.³⁰ Dolayısıyla Ali Cum'a'nın tariklerin oluşum ve ayrışmasının Şâfiî'nin talebeleri (ashâbı) ile başladığı şeklindeki iddiasının³¹ aksine, mezhebin baş-

²⁸ Halim, Fachrizal Azmi, *The Axis of Authority in the Later Shâfi'î School of Law: Yahyâ b. Sharaf al-Nawawî*, The Institute of Islamic Studies McGill University, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Montreal/Kanada: 2013), 86-87.

²⁹ Ebû Zehra, *İmam Şâfiî*, 352.

³⁰ İbnü's-Salâh, *Fetâvâ ve mesâil*, 1/132; Nevevî, Muhyiddin Ebi Zekerriyya Yahya b. Şeref (ö. 676), *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 1/18-19.

³¹ Ali Cum'a Muhammed, *el-Medhal ilâ dirâseti'l-mezâhibi'l-fikhiyye*, (Kahire: Daru's-Selâm, 2012),

langıç dönemlerinden Ebû İshak'a ve hatta onun vefatından otuz – kırk yıl sonraya kadar da tarik şeklindeki bir ayırımın bulunmadığı söylenebilir. Ancak Ebû İshak'ın talebelerinin İslam coğrafyasının her tarafına dağılmasıyla bu ekolleşmenin başladığı söylenebilir. Bunlardan Bağdat'ta tedris faaliyetini sürdürmek üzere hocasının yerine geçen Ebu'l-Kâsım ed-Dârekî (ö. 375)³² ile Merv'de ders halkası tesis eden Ebû Zeyd el-Mervezî'ye (ö. 371)³³ tariklerin ortaya çıkması nisbet edilebilir. Zira bu iki fakihin faaliyetleri sonrasında Bağdat ve Horasan bölgeleri arasında gidip gelen ilim adamları, iki bölgedeki Şafîî fıkıh anlayışı arasındaki farkı ve ihtilafları açık bir şekilde görmeye başlamışlardır.³⁴

Bu iki fakihten sonra gerek Bağdat'ta gerekse Horasan'da iki tarik artık belirginleşmiş ve tarikin imamı olarak nitelenen şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Irak tarikinin imamı olarak kabul edilen Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406), ed-Dârekî'den fıkıh öğrendikten sonra, mezhebin gelişimi ve yayılmasında önemli katkıları olan üçyüzü aşkın talebeye fıkıh öğretmiş ve münazara yeteneğiyle de ön plana çıkmış bir âlim olup mezhebe olan katkılarından dolayı "ikinci Şafîî" olarak tavsif edilmiştir. İsferâyînî, Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine yazdığı elli ciltlik ta'likte alimlerin görüşlerine, ihtilaf noktalarına, kaynaklarına ve münazaralarına yer vermiştir. Ayrıca fıkıh usulüne dair bir eseri de olduğu ifade edilmiştir.³⁵ Ondan sonra genç talebeleri Ebu't-Tayyib et-Taberî (ö. 450)³⁶ ve Ebu Hâtim el-Kazvînî (ö. 440)³⁷ tarikin öncülüğünü ve tedrisini yapmış, onlardan da Nevevî'nin *el-Mühezzeb* adlı eserini şerh ettiği talebeleri Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476) devralmış ki, bu çizginin fıkıh birikimi sonraki kuşaklara, büyük oranda onun yazdığı eserler ve üzerlerine yapılan çalışmalar vasıtasıyla ulaşmıştır. Ayrıca İsferâyînî'nin talebesi Ebu'l-Hasan el-Maverdî'nin (ö. 450) Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ını şerh ettiği *el-Hâvi'l-kebir*³⁸ adlı eseri de Irak tarikinin fıkıh birikimini günümüze ulaştıran önemli eserlerden bir tanesidir.

Horasan tarikinin imamı ise, Ebû Zeyd el-Mervezî'nin talebesi olan Ebû Bekr Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl el-Mervezî (ö. 417) olup, el-Kaffal es-Sağır olarak bilinir. Otuz yaşından sonra ilim tahsiline başlamış olmasına rağmen, bu tarikin imamı sayılacak seviyeye gelmiştir. Gerek telif

45.

³² Şîrâzî, Ebû İshak Cemaluddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf (ö. 476), *Tabakâtü'l-fukahâ'*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Duru'r-Raidi'l-Arabî, t.y.), 117-118.

³³ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, 115.

³⁴ Halim, *The Axis of Authority*, 91-92.

³⁵ İbn Kâdi Şühbe, Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed Takiyuddin ed-Dimeşki (ö. 851), *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, (Haydarabad: Bi Tab'ati Meclisi Daireti'l-Me'arifi'l-Osmaniyye, 1978-1979), 1/161-163.

³⁶ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, 127-128.

³⁷ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, 130.

³⁸ İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/240-243.

gerekse tedris faaliyetiyle mezhebin gelişimi ve yayılmasına büyük katkıları olmuştur. *Şerhu't-telhîs*, *Şerhu'l-fürû'* ve *el-Fetâvâ* adlı eserleri vardır.³⁹ Ondan sonra Rüknu'l-İslâm Ebû Muhammed el-Cüveynî (ö. 438), el-Kâdî Hüseyin (ö. 462), İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478) ve Ebû Hamid el-Gazzâlî (ö. 505) gibi fakihler⁴⁰ bu tarikin devamını sağlamıştır. İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb* adlı eseri ile Gazzâlî'nin eserleri bu çizginin birikimini aktarması açısından önemlidir.

Aybakan, Nevevî'nin *Tehzibü'l-esmâ'* adlı eserinde kullandığı bazı terkiplerin, Horasan ve Irak ekollerinin mütekaddimîn, mütevasıtîn ve müteahhirîn evrelerinin de bulunduğu dair bir gösterge olduğunu ifade etmiştir.⁴¹

3. TARİKLERE MENSUP FAKİHLER

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Ebû İshak el-Mervezî'ye kadar mezhep tek çizgi şeklinde gelişimini sürdürmekte, tarik şeklindeki ayrışmanın ise onun talebeleriyle başladığı görülmektedir. Bu ayrışmadan sonra bu tariklerin her birine mensup çok sayıda fakih yetişmektedir. Bu başlık altında tariklerin gelişiminde ve devamında gerek tedris gerekse eser ortaya koyarak etkin olmuş belli başlı Şâfî fakihlerin isimlerini ve varsa önemli eserlerini vermeye çalışacağız.

Irak tarikine mensup fakihler:

- 1) Ebu'l-Kâsım ed-Dârekî (ö. 375).
- 2) Şeyh Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406): Irak tarikinın imamı kabul edilmekte olup *et-Ta'lik*'i bulunmaktadır.
- 3) Ebu'l-Hasen Ahmet b. Muhammed b. Ahmed b el-Kâsım el-Mehâmilî (ö. 415). *El-Mecmû'*, *el-Lübâb* ve *el-Mukni'* isimli eserleri bulunmaktadır.
- 4) Kâdî Ebû Ali el-Hasen b. Abdullah el-Bendenîci (ö. 425). *Ez-Zehîra* isimli eseri önemlidir.
- 5) Süleym er-Râzî: Ebu'l-Feth Süleym b. Eyyûb er-Râzî (ö. 447). *El-Mücerred* isimli eseri bulunmaktadır.
- 6) Kâdî Ebu'l-Hasen Ali b. Habîb el-Mâverdî (ö. 450). Önemli eseri *el-Hâvî'l-kebîr*'dir.
- 7) Kâdî Ebu't-Tayyib et-Taberî: Tahir b. Abdullah b. Tahir (ö. 450). *Ta'lik*'i bulunmaktadır.

³⁹ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/175-176.

⁴⁰ Kavâsimî, *el-Medhal*, 347-349.

⁴¹ Aybakan, *İmam Şafî*, 196.

- 8) Kâdî Ebû Ali Hasan b. İbrahim el-Fârikî (ö. 528).
  - 9) İbni Ebî 'Asrûn: Ebû Sa'd Abdullah b. Muhammed b. Hibetullah b. Ali el-Mevsilî (ö. 585). *Safvetü'l-mezheb* adlı eseri bulunmaktadır. Irak tarikine mensup olup tarikleri birleştirme gayreti içinde olan fakihler:
  - 10) Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476). *El-Mühezzeb* ve *et-Tenbîh* adlı eserleri önemlidir.
  - 11) İbnü's-Sabbâğ: Ebû Nasr Abdüsseyyid b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 477). Önemli eseri *eş-Şâmil*'dir.
  - 12) Ebü'l-Mehâsin Fahrüislâm Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed er-Rûyânî (ö. 502). Önemli eseri *Bahru'l-mezheb*'dir.
  - 13) Kaffâl eş-Şâşî el-Müsteshirî: Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kaffâl eş-Şâşî el-Fârikî (ö. 505). Önemli eseri *Hilyetü'l-ulemâ fi mezâhibi'l-fukahâ*'dir.
- Horasan tarikine mensup fakihler:
- 1) Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Mervezî (ö. 371).
  - 2) Ebû Bekr Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl el-Mervezî es-Sağîr (ö. 417). Horasan tarikinin imamı olarak kabul edilmektedir.
  - 3) Mes'ûdî: Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülmelik b. Mes'ûd b. Ahmed el-Mervezî (ö. 420'den sonra).
  - 4) Rüknu'l-İslâm Ebû Muhammed el-Cüveynî (ö. 438).
  - 5) Fûrânî: Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed b. Fûrân (ö. 461). *El-İbâne* adlı eseri önemlidir.
  - 6) Kâdî Huseyn: Huseyn b. Muhammed b. Ahmed Ebû Alî el-Mervezî (ö. 462). *Ta'ik*'i bulunmaktadır. Horasan tarikine mensup olup tarikleri birleştirme gayreti içinde olan fakihler:
  - 7) Ebû Abdillâh el-Halîmî (ö. 403).
  - 8) Şeyh Ebû Ali es-Sincî: Hasan b. Şuayb el-Mervezî (ö. 427 veya 430).
  - 9) Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Me'mûn b. Alî el-Mütevellî en-Nisâbûrî (ö. 478). *Tetimmetü'l-İbâne*'si meşhurdur.
  - 10) İmâmu'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî (ö. 478). *Nihâyetü'l-matlab* onun önemli eseridir.
  - 11) Ebü'l-Hasen Şemsüislâm Ali b. Muhammed El-Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504). *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eseri bulunmaktadır.
  - 12) Ebû Hamid el-Gazzâlî (ö. 505). *El-vesît*, *el-Besît* ve *el-Vecîz* adlı eserleri bulunmaktadır.⁴²

---

⁴² Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab* (Muhakkikin mukaddimesi), 133.

4. TARİKLER ARASINDAKİ İHTİLAFIN MAHİYETİ

Şafî mezhebinin temelini şüphesiz Şafî'nin fıkıh birikimini oluşturan kavilleri oluşturur. Ondan sonra talebelerinden özellikle Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı mezhepte uzun süre ders halkalarında okutulmuş ve İbn Süreyc döneminden itibaren üzerine *ta'lik* türü eserler yazılmıştır. Bu ta'liklerden bir tanesi de Ebû Hamid el-İsferâyî'nin alimlerin ihtilaflarını, delillerini ve münazaralarını da barındıran elli ciltlik eseridir. Nevevî, Irak Şafî fukahâsının tamamının veya çoğunluğunun ve Horasan Şafî fukahâsından da bazı grupların eserlerinin temel kaynağının İsferâyî'nin elli ciltlik bu *ta'liki* olduğunu söyler.⁴³ Görülen o ki, her ne kadar İsferâyî Irak tarikinin imamı olsa da onun eseri iki tarika mensup fukahânın eserlerinin temel kaynaklarından biri olmuştur. Aynı şekilde el-Kaffâl el-Kebîr'in *et-Takrib*'i de hem Irak hem de Horasan tariklerine mensup fukahânın temel kaynaklarından biri olmuştur.⁴⁴ Dolayısıyla her iki tarik arasında, mezhebin müracaat ettikleri temel kaynakları bakımından herhangi bir fark yoktur. Bununla birlikte zamanla iki tarik arasında, sonraki fukahâyı rahatsız edecek şekilde, çok sayıda ihtilaf noktası ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaflar, çeşitli düzeylerde olup, her zaman yüzde yüz bir zıtlık şeklinde değilse de kimi zaman bu tarzda da olmuştur. Öyle ki, bir tarika mensup fukahânın hüküm bakımından geçerli saydığı bir eylem, diğer tarika mensup fukahâ tarafından geçersiz sayılmıştır. Bu yüzden bazı fakihler eserlerinde bunlara yer vermiş ve kritiğini yapıp uzlaştırma veya birini tercih etme çabasının içine girmiştir. Bunlardan Râfî ve özellikle Nevevî, eserlerinde çok sayıda meselede isimleriyle zikrederek bu iki tarikin görüşlerini aktarmış ve incelemiştir. Bu sebeple Nevevî'nin eserlerinden bu ihtilafın mahiyetini gösterecek iki örnek aktarmaya çalışacağız.

Nevevî, *el-Mecmu*'da "güneşte ısınmış suyun mekruh olup olmadığına" dair mezhepteki görüşleri şu şekilde aktarır:

"İlk dönem Şafî fukahâsının bu konuda söyledikleri yedi vecihte /görüşte toplanmaktadır. 1. Güneşte ısınmış su mutlak olarak mekruh değildir. 2. Bütün kaplarda ve beldelerde kasıtlı olarak güneşte ısıtılmış su mekruhtur. Irak tarikine mensup Şafî fukahâsının yanında en meşhur (eşher) olan görüş budur... 3. Kasıtlı ısıtma şart olmaksızın mutlak olarak mekruhtur. Maverdîye göre muhtar olan /tercih edilen görüş budur... 4. Sıcak beldelerde ve çekiçle dövülerek yapılan kaplarda ısımanı mekruhtur. Kasıt ve kabın üstünün kapatılmış olması şart değildir. Horasan tarikine mensup fukahânın yanında en meşhur görüş budur. Cüveynî, kasıt şartı konusunda Irak tarikine mensup fukahânın hata yaptığını söylemektedir. Çekiçle dövü-

⁴³ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 210.

⁴⁴ Halim, *The Axis of Authority*, s. 97.

len kaplar konusunda da üç vecih vardır. a) Ebu Muhammed el-Cüveynî'ye göre çekiçle dövülen bütün kaplar. b) Saydelâni'ye göre sadece bakır kaplar. c) Saf oldukları için altın ve gümüş hariç diğer madenlerden dövülerek yapılan kaplar. Cüveynî bunu tercih etmiştir. 5. Kabın üstünün kapatılması şartıyla çekiçle dövülen kaplarda ısınmış su mekruhtur... 6. İki tabip böyle bir suyun beras (lepra) hastalığına sebep olacağını söylerse kullanılması mekruh olur, değilse mekruh olmaz. Bu görüşün zayıf olduğu ifade edilmiş... Ancak Nevevî'ye göre, iki tabibin şart koşulması zayıf olup, bu husus haber türünden olduğu için bir tabibin söylemesi yeterlidir. Doğru görüş de budur ve Şafî'nin el-Ümmîdeki nassına da daha uygundur. 7. Elbisenin yıkanmasında değil, insan vücudunda kullanılmasında mekruhtur. Nevevî, bu görüşün zayıf veya hatalı olduğunu söyler. Zira önceki görüşlerin, suyun hem bedende hem de elbisede kullanılması ile ilgili olduğunu vehm ettiriyor. Halbuki doğru olan, Maverdî'nin de ifade ettiği gibi kerâhet, güneşte ısınmış bir suyun sadece insan vücudunda kullanılması ile ilgilidir.⁴⁵

Bu alıntıda görüldüğü üzere “güneşte ısınmış veya ısıtılmış suyun insan bedeninde kullanılmasının mekruh olup olmadığı” hususunda gerek Şafî mutekaddimin fukahâsından gerekse Irak ve Horasan tariklerinden birbirine zıt çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunların içinden Nevevî, Şafî'nin nassına da daha uygun olduğu için altıncı maddedeki “bir tabibin hastalığına sebep olacağını söylemesi durumunda mekruh, değilse mekruh olmadığı” şeklindeki görüşü tercih etmiştir.

Nevevî'nin *er-Ravza*'da “mürted ve sarhoşun itikâfının geçerli olup olmadığı” ile ilgili olarak Râfi'nin söylediklerine “fer” adı altında yaptığı şu değerlendirmeye de mezhepteki mevcut ihtilâfı ortaya koymaktadır:

“Kâfirin, delinin, baygının, sarhoşun niyeti bulunmadığı için itikâfları sahih değildir. Şayet bir kimse itikâfı esnasında mürted olursa, Şafî'nin el-Ümmîdeki nassına göre, itikâfı geçersiz olmaz, İslam'a geri döndüğünde itikâfa devam eder. Yine el-Ümmîdeki nassına göre bir kimse itikâfta iken sarhoş olur, sonra ayılırsa itikâfa yeniden başlar. Şafî fukahası ise mürted ve sarhoşun itikâfı konusunda çeşitli **tariklere** ayrılmışlardır: 1. Mezhepte mutemed görüşe göre ikisinin de itikâfı geçersiz olur. Zira bunlar mescitten çıkmaktan daha ağırdır. Şafî'nin mürted ile ilgili nassı peş peşe olmayan itikâfa hamledilir ve dolayısıyla Müslüman olunca devam eder. Zira bize göre mürtedlik, mürted olarak ölmediği sürece, önceki amelleri boşa çıkarmaz / geçersiz kılmaz. Sarhoş ile ilgili nassı ise peş peşe olan bir itikâf ile ilgilidir. 2. Şafî'nin yukarıdaki iki nassının uygulanması şeklindedir. Bu durumda sarhoş ile mürted arasındaki fark şu şekildedir. Mürtedin

⁴⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/133-134.

aksine sarhoş her durumda mescide girmekten alıkonulur. Ebû Hamid el-İsferâyî'nin eshâbı bu tariki tercih etmişler ve bunun mezhebin mutemet görüşü olduğunu ifade etmişlerdir. 3. İkisinde de (Şafî'den) iki kavi vardır. 4. İkisinin de itikâfı batıl /geçersiz olmaz. 5. Sarhoşluğun süresi uzun olduğu için itikâfı iptal eder. Aynı şekilde mürtedliğin süresi uzun olursa geçersiz kılar, değilse (Müslüman olunca itikâfa) devam eder. 6. Mürtedlikle itikâf geçersiz olur, sarhoşlukla olmaz. Zira sarhoşluk uyku gibidir, mürtedlik ise ibadete aykırıdır. Bu tariki Cüveynî ve Gazzâlî aktarmıştır. Onların dışında kimse bunu zikretmemiştir.”⁴⁶

Yaptığımız bu alıntıda görülüyor ki, mürted ve sarhoşun itikâfının geçerli olup olmadığı konusunda Şafî mezhebine mensup fakihler arasında neredeyse bütün olasılıkları ortaya koyacak şekilde birbirlerine tamamen zıt görüşler bulunmaktadır. Bir görüşte ikisi de geçersiz sayılırken diğer bir görüşte ikisi de geçerli sayılmaktadır. Birinde sarhoşun itikâfı geçersiz, mürtedinki geçerli sayılırken, diğerinde mürtedin geçersiz sarhoşunki geçerli sayılmaktadır. Dolayısıyla yorumlayıp uzlaştırma imkânının bulunmadığı bir durum söz konusu olup, Nevevî gerekçelendirerek birinin mezhepte mutemet görüş olduğunu beyan etmiştir.

Nevevî'nin eserlerinde, Şafîi fukahâsının görüşlerini aktarırken ortaya çıkan diğer bir husus da, bir tarika mensup bütün âlimlerin her zaman aynı görüşü paylaşmadıkları, kendi içlerinde çeşitli görüşlere ayrılabilirdikleri, bu hususu göstermek üzere “Iraklılar / Horasanlılar yanında en meşhur görüş, Horasanlıların cumhuru, diğer bazı Horasanlılar / Iraklılar”⁴⁷ gibi ifadelerin de kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca kimi zaman bir tarika mensup bir âlimin kendi tarikinin görüşünü değil, diğer tarihin görüşünü paylaştığı, onlarla aynı kanaate vardığı da karşılaşılan bir durumdur.⁴⁸

Şafîi fıkıh mezhebinin uzun gelişim ve yayılma süreci içerisinde ortaya çıkan farklı vecihler ile Irak ve Horasan tarikeleri arasındaki ihtilaflar, mezhebin geneli göz önünde bulundurulduğu zaman, çok da mübalağa edilmemesi gereken ihtilaflar olmakla birlikte, gene de bunlar, sıradan bir mezhep müntesibinin veya çok az sayıdaki yetkin fakih dışındaki diğer fakihlerin, bu görüşlerden hangisinin sahih olduğunu, mezhebin mutemet görüşünün hangisi olduğunu tesbit etmesini zorlaştıracak niteliktedir. Nitekim Nevevî, bu duruma şu şekilde dikkat çekmiştir: Şafîi mezhebine göre fetva verecek bir kişinin, şayet nakle, yazılmış bir kaynağa dayanacaksa mutekaddimîn fa-

⁴⁶ Nevevî, *Ravzatü'l-İtalibîn*, 2/263-264.

⁴⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/133-134, 231.

⁴⁸ Örneğin Rüyânî'nin mensup olduğu Horasan tarikiyle değil, Irak tarikiyle aynı görüşte olduğunu gösteren bazı örnekler için bkz. Râfîi, *el-'Aziz*, 8/293; Nevevî, *Ravzatü'l-İtalibîn*, 5/613, 633, 669. Mehâmilî'nin mensup olduğu Irak tarikiyle değil, Horasan tarikiyle aynı görüşte olduğunu gösteren bir örnek için bkz. Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/555.

kihlerin tamamı ve müteahhirin fakihlerin çoğunluğunun eserlerinden bir, iki ve daha fazla eserle iktifa etmesi caiz değildir. Zira aktardıkları görüşlerin kesinliği ve tercihi noktasında aralarında çok sayıda ihtilaf vardır. Müftü ise, bu eserlerde bulunan bilgilerin Şafî'nin mezhebi veya mezhebin râcîh görüşü olduğuna dair kendisinde kesin kanaat oluşmadığı halde bunu Şafî'nin mezhebi olarak nakletmektedir. Bu durum mezheple en ufak bir ünsiyeti bulunan kişinin doğruluğunda şüpheye düşmeyeceği bir husustur. Hatta on tane müellifin kesin bir şekilde ortaya koydukları bir görüşün, mezhepteki râcîh görüşe nisbetle şâz olduğu ve meşhur görüşe muhalif, bazen de Şafî'nin bir veya birden fazla nassına muhalif olduğu görülmektedir.⁴⁹

Nevevî'nin ifade ettiği bu durum, bazı Şafî fakihleri harekete geçirmiş ve onlar, önceki Şafî fukahânın ortaya koyduğu eserlerde yer alan vecihler ve tarikler arasındaki zıtlıkları giderme, farkları azaltma, aralarını bulup uzlaştırma ameliyesinin içine girmişlerdir. Bunların her biri bu konuda bir nebze, Râfî ise önemli bir katkı sunmakla birlikte telif dönemi çalışmaları içinde Nevevî bunu kemale erdirmiştir. Dolayısıyla tarîk bağlamında, bunları telif çabasından da bir nebze söz etmekte yarar vardır.

5.GÖRÜŞLER ARASINDA TELİF VE TERCİH

Şafî mezhebinin ana gövdesi tek olmakla birlikte aktarımı sırasında oluşan farklılıklar giderek artmış ve mezhep Ebû İshak el-Mervezî'nin talebelerinden itibaren iki gelişim çizgisine ayrılmıştır. Bu ayrılmadan itibaren Râfî ve Nevevî dönemlerine kadar Şafî fakihler ve onların oluşturduğu fıkıh literatürü genelde Irak ve Horasan ekollerinden biriyle irtibatlı gelişmiş ve fıkıh talebesi hangi ekolden gelen birikimden beslenmişse mezhep anlayışı da ona göre şekillenmiş ve ortaya koyduğu eserleri de bu anlayışa göre yazmıştır. Bu evrede yaşayan fakihlerin çok azı her iki ekolün fıkıh birikimini birlikte işleme ve onları objektif değerlendirme imkânı bulmuştur. Farklı merkezlerde yürütülen fikhî faaliyetler sonucunda oluşan Şafî fıkıh birikimi içindeki farklılıklar, özellikle Irak ve Horasan çevrelerinde belirginleşen farklı görüşler birçok fakihin dikkatini çekmiş ve bu durum onları rahatsız etmiştir.⁵⁰ Bu farklılıkları giderme veya azaltma ve mezhepte mutemet olan görüşü ortaya koyma saikıyla iki çizgiyi birleştirme girişimleri başlamış ve devam etmiştir.

Bu konudaki ilk girişim Horasan tarikinin imamı Kaffâl'in ve Irak tarikinin imamı İsferyî'nin talebesi Ebû Ali es-Sincî (ö. 427 veya 430) tarafından

⁴⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/81.

⁵⁰ Aybakan, "Şafî Mezhebi", *DİA*, 38/239-240.

yapılmış olup buna dair ta'lik türünde bir eser telif etmiştir.⁵¹ Sonra İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478) mezhebin farklı tariklerini uzlaştırmaya çalıştığı aktarılmaktadır.⁵² Cüveynî, Horasan bölgesi içindeki Nişabur'da, başta babası olmak üzere Horasan tarikine mensup fukahâdan ders almış ve sonra da ağırlıklı olarak orada tedris ve telif faaliyetini sürdürmüştür. Nitekim Horasanlılar ifadesini az kullanırken, bir meselede Iraklıların farklı görüşü bulunduğu, "İrakiyyûn" ifadesini kullanarak bunu aktarır.⁵³ Bu sebeple, tarikleri uzlaştırma işine girişmiş olsa da ağırlıklı olarak Horasan tariki üzere yürümüş olması yüksek ihtimaldir. Aynı şekilde Rûyânî (ö. 502) ve Gazzâlî (ö. 505) tarikler arası telif faaliyetinin içinde olmuştur. Ama Rûyânî daha çok Irak ekolünün, Gazzâlî ise Horasan ekolünün birikimini aktarma yoluyla tarikleri telif etmiştir.⁵⁴ Tarikleri kısmen birleştiren fakihlerden biri de İmrânî (ö. 558) olup, Nevevî'den aktarıldığına göre o, Irak tarikinin görüşlerini aktarır ama bazı yerlerde iki tariki de nakleder.⁵⁵ Irak ve Horasan tariklerini uzlaştırmaya çalışanlardan biri de Ebû Muhammed el-Mûsîlî el-Mu'âfi (ö. 630)'dir. *El-Kamil fi'l-fikh* adlı eserini iki tarikin eserlerinden bilgileri toplayarak telif etmiştir.⁵⁶ Nevevî, kendi hoca silsilesini aktarırken İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643) ve babası Abdurrahman'dan sonra iki tariki birbirinden ayırmaktadır.⁵⁷ Bu da gösteriyor ki, İbnü's-Salah ve babası da iki tarikin ilmi birikimini öğrenmiş şahsiyetler olup İbnü's-Salâh'ın bunları uzlaştırmayla da iştigal ettiği ifade edilmektedir.⁵⁸ Ayrıca İbnü's-Salâh'ın babasından önceki Şafîî fakihlerden tarikleri telif çabası içine girenlerin de aslında tamamen bağımsız değil, daha çok bu tariklerden birine mensup oldukları da anlaşılmalıdır. Dolayısıyla bunların tarikleri telif derecesi, onların eserleri üzerine yapılacak çalışmalarla daha iyi anlaşılacaktır.

Tarikler arası uzlaştırma çabası içine giren fakihlerden bir tanesinin de Ebü'l-Kasım Abdülkerim er-Râfî (ö. 623) olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹ Ancak onun telif çabası kısmen Horasan tarikine meyilli görünmektedir. Hatta "Horasan" ifadesini genelde kullanmamakta, bu tarike mensup fakihlerin görüşlerini şahıslarına zafere etmektedir. Ama ilgili meselede Iraklıların farklı bir görüşü varsa bir ihtilaf unsuru olarak Iraklılar ifadesini kullanmaktadır.⁶⁰

⁵¹ İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/208-209. Ayrıca bkz. Bakır, *Horasan Şâfiliği ve Râfîi*, 129-131.

⁵² Sübkî, *Tabakât*, 5/175; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/275.

⁵³ Bazı örnekler için bkz. Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab* 1/16, 17, 19, 39, 2/623.

⁵⁴ Bkz. Bakır, *Horasan Şâfiliği ve Râfîi*, 135-142.

⁵⁵ İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2/373.

⁵⁶ İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2/116.

⁵⁷ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ'*, 1/18-19.

⁵⁸ Aybakan, "Şafîî Mezhebi", *DİA*, 38/239.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Bakır, *Horasan Şâfiliği ve Râfîi*, 171-173.

⁶⁰ Râfîi, *el-'Aziz*, 1/51, 2/25, 28, 71, 80, 5/160.

Fethu'l-azîz adlı eserinde Horasaniyyûn teriminin sadece bir yerde geçtiği, Horasan bölgesinin en önemli şehri olan Merv'e nisbetle, bölgenin bir alt grubu olan "el-Merâvîze"nin altı yerde geçtiği ifade edilmektedir.⁶¹ Râfiî eserlerinde Iraklılar ifadesini zikrettiği yerler dışında da kimi zaman "tarik" ifadesini isim vermeksizin de kullanmakta,⁶² görüşleri tartışmakta ve hangisinin daha isabetli olduğunu ve delillerini aktararak tercihte bulunmaktadır. Nitekim Nevevî, *Ravzatü't-talibîn* adlı eserinin mukaddimesinde Şafiî fukahâsının eserlerinin çokluğundan, bunlarda yer alan ihtilaflardan ve bu sebeple artık çok az kişinin mezhebin mutemet görüşünü tesbit edebildiğinden söz ettikten sonra; bu farklı tarikleri bir araya toplayan, mezhebin içindeki görüşleri en güzel şekilde birbirinden ayıklayan, bu dağınık fıkıh birikimini veciz ifadelerle cem eden, meşhur eserlerde yer alan bütün malumatı bir araya toplayan kişinin, müteahhirin âlimlerimizden Râfiî olduğunu belirtir.⁶³

Dolayısıyla her ne kadar, Nevevî gibi tamamen tarafsız bir bakış açısıyla iki tarikin görüşlerine yaklaşmayıp, kısmen Horasan tarafını tutsa da onun yaptığı çalışmalar Nevevî'nin çalışmalarına temel teşkil etmiştir. Zira Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ından sonra en çok Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i Şafiî fukahâsı arasında kabul görmüştür. Râfiî'nin, *el-Muharrer* adlı eseri büyük çapta *el-Vecîz*'in ihtisarı, *Fethu'l-azîz* (*eş-Şerhu'l-kebîr*) adlı eseri de Gazzâlî'nin bu eserinin şerhidir. Nevevî'nin Şafiî fukahâ arasında en çok kabul görmüş iki eserinden biri olan *er-Ravzâ*, *Fethu'l-azîz*'in ve *el-Minhâc* da *el-Muharrer*'in muhtasarıdır. Dolayısıyla Râfiî'nin bu iki eseri Nevevî'nin mezhepte en önemli iki eserine temel teşkil etmiştir.

Kendisinden önceki bu uzlaştırma çabalarından da istifade eden Nevevî, eserlerinde Irak ve Horasan ayrımını açık bir şekilde, Irakiyyûn ve Horasaniyyûn ifadelerini sık sık kullanarak ifade etmektedir. Ancak Râfiî'den farklı olarak, her iki ekolün dışından ikisine de tarafsız bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve bunları telif veya tercih etmektedir.

Nevevî, gerek Cüveynî ve Gazzâlî kanalıyla Râfiî üzerinden gelen Horasan fıkıh birikimini gerekse Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin eserleri yoluyla gelen Irak fıkıh birikimini incelemiş ve Râfiî ile Şîrâzî'nin eserleri üzerine şerh veya muhtasar türü çalışmalar yapmıştır. Şîrâzî'nin *et-Tenbîh*'i üzerine yazdığı *Tashîhu't-tenbîh* adlı eseri, tam bir şerh veya ihtisar olmayıp, *et-Tenbîh*'te çeşitli açılardan yapılmış yanlış ve hataları tashih etmek amacına yönelik bir çalışmadır. Diğer eseri olan *el-Mecmû'* ise Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'inin güzel ve detaylı bir şerhi olmakla birlikte, tamamlayamadığı eserlerinden-

⁶¹ Aybakan, *İmam Şafiî*, s. 197.

⁶² Râfiî, *el-Azîz*, 1/21, 2/28, 30, 146, 147.

⁶³ Nevevî, *Ravzatü't-talibîn*, 1/112-113.

dir. Dolayısıyla bu eserlerinden bütüncül bir istifade imkanı bulunmamaktadır. Bu yüzden Irak ekolüne mensup kabul edilen Şîrâzî'nin eserleri üzerine yaptığı çalışmaları, kısmen Horasan ekolüne mensup olmakla birlikte, iki tariki te'lif yönüyle de ön plana çıkmış Râfîî'nin eserleri üzerine yaptığı mütekâmil eserleri kadar mezhepte etkili olamamıştır. Nevevî iki tariki *er-Ravza*'da te'lif etmiş, görüşleri zikredip mutemet olanı ortaya koymaya çalışmıştır. *El-Minhâc*'ta ise ağırlıklı olarak sadece mutemet olan görüşü barındıracak şekilde bir muhtasar oluşturmuş ve bu çalışması sonraki Şafîî mezhebi müntesiplerinin büyük takdirini kazanmıştır.

Nevevî'nin okuduğu dersler, üzerine çalışma yaptığı veya te'lif yaparken istifade ettiği eserler, özellikle *el-Mecmû*'u yazarken istifade ettiği ve talebesi İbnü'l-Attâr'a verdiği kitap listesi,⁶⁴ eserlerinde müracaat edip de isim olarak zikrettiği kaynaklar veya eserlerinin mukaddimelerinde ifade ettikleri hem Irak hem de Horasan tariklerinin ilmi birikimini elde ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Nevevî'nin kendisinden geriye doğru iki tariki de göz önünde bulundurarak şu verdiği kendi hoca silsilesi de bu iki ekolün ilmi birikimini hocaları kanalıyla da nasıl aldığını göstermektedir:

Nevevî ð hocaları Ebû İbrahim İshak b. Ahmed b. Osman el-Mağribî el-Makdisî / Ebû Muhammed Abdurrahman b. Nuh b. Muhammed b. İbrahim b. Musa el-Makdisî ed-Dımaşkî / Abû Hafs Ömer b. Es'ad b. Ebî Ğalib er-Rebe'î el-İrbilî / Ebu'l-Hasan Sellâr b el-Hasan el-İrbilî ð (İlk üç hocası İbn Salah'tan okumuş) İbn Salah ð İbn Salah'ın babası Abdurrahman ð (Bundan sonra Irak ve Horasan tarikleri birbirinden ayrılmaktadır.)

ð *Irak tarikine mensup hoca silsilesi*: Ebû Sa'îd Abdullah b. Muhammed b. Hibetullah b. Ali b. Ebî Asrûn el-Mûsilî ð el-Kadî Ebû Ali el-Fârikî ð Ebû İshak eş-Şîrâzî ð Kadî Ebu't-Tayyib Tahir b. Abdullah et-Taberî ð Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ali b. Sehl el-Mâsercîsî ð Ebû İshak İbrahim b. Ahmed el-Mervezî ð Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc ð Ebu'l-Kasım Osman b. Beşşâr el-Enmâtî ð Ebû İbrahim İsmail b. Yahya el-Müzenî ð Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şafîî.

ð *Horasan tarikine mensup hoca silsilesi*: Ebu'l-Kasım b. el-Bezeri el-Cezerî ð Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Kiyâ el-Herrâsî ð Ebü'l-Me'âlî İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî ð Babası Ebû Muhammed ð Ebû Bekr Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl el-Mervezî es-Sağîr (Horasan Tarikinin İmamı) ð Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Mervezî ð Ebû İshak el-Mervezî ð Silsilenin geri kalan kısmı Irak tarikinde aktardıkları ile aynıdır.⁶⁵

⁶⁴ İbnü'l-Attâr, Alaaddin Ali b. İbrahim ed-Dımaşkî eş-Şâtîlî (ö.724), *Tuĥfetü'l-ġalibin fî tercemeti'l-İmam en-Nevevî*, (İmam Nevevî'nin *el-İycâz fî şerĥi süneni Ebî Davud es-Sicistani*'nin mukaddimesinde neşredilmiş nüsha), (Ammân: Daru'l-Eseriyye, 2007), s. 49-50, 53.

⁶⁵ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/18-19.

Nevevî'nin hoca silsilesine, Şafîî'den Nevevî'ye doğru bakıldığında, Ebû İshak el-Mervezî'ye kadar mezhep aynı çizgide devam etmekte, Ebû İshak el-Mervezî'nin talebelerinden itibaren ise mezhep Irak ve Horasan şeklinde iki tarika ayrılmakta ve bu ayrı çizgilerin İbn Salah'ın babasına varıncaya kadar yaklaşık üç yüz yıl devam ettiği görülmektedir. İbn Salah'ın babasından itibaren tekrar tek çizgiye doğru gitmekte ve bu tarikler arası telif ve tercih Nevevî'nin telifatı ile neticelenmektedir.

6. TERCİHTE ÜSTÜNLÜK İFADELERİ

Şafîî fukahâ tariklerle ilgili kimi farklı ıstılahlar kullandıkları gibi bunlar arasında tercihi ortaya koyan çeşitli ıstılahlar da kullanmışlardır. Râfîî, *el-Azîz* adlı eserinde, iki tarik arasında tercihte bulunurken *el-azhar* (أظھر)⁶⁶, *el-asahh* (الأصح)⁶⁷, *el-eşher* (الأشھر)⁶⁸, *el-eşbeh* (الأشبه)⁶⁹, *el-ekvâ* (الأقوي)⁷⁰ veya *el-aîdel* (الأعدل)⁷¹ gibi ifadeler kullanmıştır. Ancak Râfîî *kavil*, *vecih* ve *tarik* ıstılahlarını birbiri yerine kullanmamakla birlikte, diğer birçok fakih gibi onun da bunlardan tercihe şayan olanını belirleme noktasında aynı ıstılahı farklı tercihler için kullandığını görmekteyiz.⁷² Yani birden fazla kavil, vecih veya tarik bulunduğunu ifade ettikten sonra Râfîî, bunlardan mezhepte tercih edilenin hangisi olduğunu aynı ifadelerle dile getirebilmektedir. Bu durumda Râfîî, Şafîî'nin kavilleri, ashâbın vecihleri veya Şafîî fukahânın tariklerini aynı tercih ifadeleriyle belirtebilmekte, her birisi için ona özel ayrı tercih ifadesi kullanmamaktadır. Bu sebeple onun yalnız tercih ifadelerinden, bu ihtilafın Şafîî'nin kavillerinden, sonraki fakihlerin vecihlerinden veya tariklerden hangisi arasında olduğu hususu anlaşılmamaktadır. Ayrıca Râfîî, kavil, vecih ve tariklerden müftâ-bih olan görüşü belirtmek için *el-mezheb*, *zahiru'l-mezheb*, *el-mezhebü'l-meşhûr* gibi terimler kullanmıştır.⁷³

Râfîî'nin kullandığı bu kavramlara ilave olarak Nevevî, eserlerinde başka ıstılahlar da kullanmaktadır. Fakat o, gerek önceki fukahânın gerekse Râfîî'nin net olmayan kullanım şekline düşmemek için bu kavramların hangisinden neyi kastettiği hususuna genellikle telif ettiği eserlerin mukaddimelerinde yer vermiştir. Ancak ayrıntılı olan *el-Mecmû'* adlı eserinin mukaddimesinde bu ıstılahlara yer vermemiş, metin içinde onları kullanmıştır. *Er-Ravza*'nın mukaddimesinde ise görüşler arasındaki tercih ifade-

⁶⁶ Râfîî, *el-'Azîz*, 2/68, 5/160.

⁶⁷ Râfîî, *el-'Azîz*, 1/221.

⁶⁸ Râfîî, *el-'Azîz*, 2/476, 4/96, 243.

⁶⁹ Râfîî, *el-'Azîz*, 4/451.

⁷⁰ Râfîî, *el-'Azîz*, 9/230.

⁷¹ Râfîî, *el-'Azîz*, 9/65.

⁷² Bakır, *Horasan Şâfîlîği ve Râfîî*, 258-260.

⁷³ Bakır, *Horasan Şâfîlîği ve Râfîî*, 261.

lerini hangi manada kullanacağını öz olarak dile getirmiştir.⁷⁴ *El-Minhâc*'ın mukaddimesinde bunu biraz daha genişletmiş,⁷⁵ *Kitabü't-Tahkik* adlı eserinin mukaddimesinde ise diğer eserlerinin mukaddimelerinde değinmediği kimi ıstılahları da zikretmiş ve görüşler arasındaki tercih ifadelerini ve hangisiyle neyi kastettiğini ayrıntılı bir şekilde beyan etmiştir.⁷⁶

Nevevî, mezhep içinde ortaya çıkan görüşlerin aktarımındaki ihtilaf anlamına gelen tarikler arasında oluşan karşıtlığı ifade ettikten sonra, bunlardan mezhebin tercihe şayan ve mutemet görüşünü belirtmek üzere *el-mezhep* (المذهب) terimini kullanmıştır.⁷⁷ Dolayısıyla bir mesele ile ilgili bu ıstılahı kullandığında, o meselede tarik türünden bir ihtilaf bulunduğunu ve mezhepte tercihe şayan, fetvaya esas olan görüşün ne olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Yani *el-mezhep* dediğinde bu, sadece onun görüşü anlamına gelmez. Kendisinin de içinde bulunduğu mezhep fakihlerinin mutemet görüşünü ifade eder.

Nevevî, *racih görüşe göre* (علي الرجح) ıstılahını kullandığında, orada birden fazla meselenin bulunduğunu ve bunların bazısında birden fazla tarik, vecih veya kavi bulduğunu, bunların bir kısmında ihtilafın bulunmasıyla birlikte, tamamının tercihe şayan olması açısından müşterek olduğunu belirtmiş olmaktadır. *Minhâc* adlı eserinde, tercihe şayan görüşün karşısındaki görüşü ifade etmek üzere "bir kavle göre de şöyledir" (وفي قول كنا) tabirini kullanır.⁷⁸

Nevevî'nin eserlerinin mukaddimelerinde yer almayan ancak eserlerinde meseleleri incelerken müracaat ettiği kavramlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri *ercah* (أرجح) kavramı olup bu, bir kavi, vecih veya tarikin diğer kavi, vecih ve tarike göre daha fazla tercihe şayan olmasını ifade eder. Bunun karşıtı olarak da, tercih sebeplerinden biriyle desteklenen anlamında *er-râcih* ıstılahını kullanmıştır.⁷⁹

SONUÇ

Şâfî mezheb birikimini ifade eden kavil, vecih ve tahrîclerin aktarımındaki ihtilaf anlamına gelen tarik ıstılahının kullanımı noktasında bazı sıkıntılar bulunsa da ondan ne kastedildiği konusunda fakihler arasında genelde farklı bir değerlendirme bulunmamaktadır. Özellikle Nevevî'nin

⁷⁴ Nevevî, *Ravzatü't-İ-talibin*, 1/114.

⁷⁵ Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekeriyya Yahya b. Şeref (ö. 676), *Minhâcü't-İ-talibin ve 'umdetu'l-müftin*, (Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2005), s. 75; a.mlf., *Ravzatü't-İ-talibin*, 1/114.

⁷⁶ Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekeriyya Yahya b. Şeref (ö. 676), *et-Tahkik*, thk. Adil Ahmed Abdülmecûd – Ali Muhammed Mu'avviz, (Beyrut: Daru'l-Cil, 1992), s. 29-31.

⁷⁷ Nevevî, *Minhâc*, s. 75; a.mlf., *Ravzatü't-İ-talibin*, 1/114; a.mlf., *et-Tahkik*, s. 31. Bazı örnekler için bkz. *Ravzatü't-İ-talibin*, 3/294, 313, 322, 392, 5/411.

⁷⁸ Nevevî, *Minhâc*, s. 75.

⁷⁹ Nevevî'nin bu ıstılahı kullandığına dair bazı örnekler için bkz. *Ravzatü't-İ-talibin*, 3/323, 8/102, 150, 355.

yaptığı tanım ve bu tanım için yaptığı izah ile Irak ve Horasan tariklerine mensup fakihlerin yaptıkları faaliyetin diğerine üstün tarafları mahiyetinde söylediklerinin sonraki fakihler tarafından da her hangi bir ilave veya itiraz yapılmadan benimsendiği görülmektedir.

Şâfiî fakihlerin fûrû fıkıh eserlerine bakıldığında pek çok meselede ikiden fazla tarikten bahsettikleri, ancak isim vererek zikrettikleri tariklerin Irak ve Horasan tarikleri olduğu, Bağdat ve Basra ayırımının ise Irak tarihinin alt ayırımları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ikiden fazla tarikin zikredilmiş olması ya vecihlerin tarik olarak nitelenmesi ya alt tariklerin varlığı ya da Müzenî, İbn Süreyc veya Ebû İshak el-Mervezî gibi fakihlere nispet edilen tariklerin yahut isimlendirilmemiş tariklerin bulunması sebebiyledir. Mezhepteki tarik niteleme ve ayırımının, bir fakihin ırkı veya doğduğu memleketine göre yapılmış bir ayırım olmadığı, hoca – talebe ilişkisi içinde fakihin ilim elde ettiği çevreye nispetle yapılmış bir niteleme olduğu anlaşılmaktadır.

Irak ve Horasan tariklerinin oluşumunun Ebû İshâk el-Mervezî'nin talebeleriyle başladığı söylenebilir de bu tariklerin imamı seviyesinde görülen şahsiyetler onun talebelerinin talebesi olan Ebû Hâmid el-İsferâyîni ve Ebû Bekr el-Kaffâl es-Sağîr olup İmam Şâfiî'den yaklaşık iki yüz yıl sonra vefat etmiş kişilerdir. Onlardan sonra pek çok fakih mezhebin aktarımında onların yolunu takip etmiştir. Ancak tariklerin oluşumunun üzerinden çok geçmeden, her iki tarihin imamlarının talebesi olan Ebû Ali es-Sincî ile başlayan tarikleri telif etme ameliyesinin de başladığı görülmektedir. Fakat ilk zamanlarda bu telif faaliyetinin çok güçlü olmadığı, her iki ekolün fıkıh birikimini elde eden Cüveynî ve Gazzâli ile birlikte bunun güçlendiği, Râfiî ile bunun daha da ileri düzeye çıktığı, ancak bu üç fakihinde daha çok Horasan çevresinde yetiştirdiği, Nevevî'nin ise her iki ekole eşit mesafede durduğu ve onunla telif ve tercih faaliyetinin kemâle erdiği söylenebilir.

Tarikler arası telif faaliyeti yürüten fakihler, tariklerin görüşlerinin telif edilemediği durumlarda bu tariklerden hangisinin daha üstün ve mezhebin mutemet görüşü olduğunu ortaya koymaya çalıştıkları ve bunu ifade etmek için genelde *el-mezheb* ıstılahını kullandıkları görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ali Cum'a, Muhammed. *el-Medhal ilâ dirâseti'l-mezâhibi'l-fıkhiyye*. Kahire: Daru's-Selâm, 2012.

Aybakan, Bilal. "Şâfiî Mezhebi". *DİA*. İstanbul: 2010.

Aybakan, Bilal. *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

- Bakır, Musa Kazım. *Horasan Şâfiiliği ve Râfiî*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Doktora Tezi), Konya: 2019.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf (ö. 478). *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb* (Muhakkikin mukaddimesi). thk. Abdülazîm Mahmud ed-Dîb. Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2007.
- Ebü Şâme, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İsmail (ö. 665/1267). *Muhtaşaru Kitâbi'l-müemmel li'r-reddi ilâ emri'l-evvel* (*Mecmûatu'r-resâili'l-müniriyye* içinde). Kahire: 1343 h.
- Ebü Zehra, Muhammed. *İmam Şafiî*. trc. Osman Keskiöglü. 3.Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111). *el-Vasîṭ fi'l-mezheb*. thk. Ahmed Mahmûd İbrahim. Kahire: Daru's-Selâm, 1417/1997.
- Halim, Fachrizal Azmi. *The Axis of Authority in the Later Shâfi'i School of Law: Yahyâ b. Sharaf al-Nawawî*, The Institute of Islamic Studies McGill University. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Montreal/Kanada: 2013.
- Heyet. *el-Mu'cemü'l-vasîṭ*. Kahire: Mektebetü'ş-Şurûki'd-Devliyye, 2004.
- Heytemî, Şihâbuddin Ahmed b. Hacer (ö. 974). *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. y.y.: Mektebetu Mustafa Muhammed, t.y.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed Takiyuddin ed-Dimeşkî (ö. 851) *Ṭabaḳâtü'ş-Şâfi'iyye*. Haydarabad: Bi Tab'ati Meclisi Daireti'l-Me'ârifil-Osmaniyye, 1978-1979.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y..
- İbnü's-Salâh, Takıyyüddin Ebü Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245). *Fetâvâ ve mesâilü İbni's-Şalâh*. thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- İbnü'l-Attâr, Alauddin Ali b. İbrahim ed-Dımaşkî eş-Şâtîlî (ö.724). *Tuhfetü't-tâlibîn fi tercemeti'l-İmam en-Nevevî* (İmam Nevevî'nin *el-İycâz fi şerhi süneni Ebî Davud es-Sicistani*'nin mukaddimesinde neşredilmiş nüsha). Ammân: Daru'l-Eseriyye, 2007.
- İmrânî, Ebu'l-Huseyn Yahya b. Ebî'l-Hayr b. Salim (ö. 558). *el-Beyân fî mezhebi'l-İmami's-Şâfiî*. Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2000.
- İsnevî, Cemaluddin Abdurrahim (ö. 772). *el-Muhimmât fî şerhi'r-ravzati ve'r-Râfiî*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2009.
- Kavâsimî, Ekrem Yusuf Ömer. *el-Medḥal ilâ Mezhebi'l-İmam eş-Şafiî*. Amman: Daru'n-Nefâis, 2003.
- Mağribiyye, Muhammed Târik Muhammed Hişâm. *el-Mezhebü'ş-Şâfiî*. Dımaşk: el-Farûk Yayınevi, 1432/2011.

- Mahallî, Celâlüddin Muhammed b. Ahmed (ö.864). *Kenzü'r-râğibîn fi şerhi Minhâci't-ğalibîn*. Beyrut: Dâru'l-Menhâc, 2013.
- Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450). *el-Hâvi'l-kebir fi fıkhı mezhebi'l-İmamiş-Şafî: Şerhu Muhtaşari'l-Müzenî*. thk. Ali Muhammed Muavviz – Adil Ahmed Abdülmevcüd. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Nas, Taha. *İmam Nevevî ve Şafî Mezhebindeki Otoritesi*. Ankara: İlahiyât, 2016.
- Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerıyya Yahya b. Şeref (ö. 676). *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*. thk. Muhammed Necib el-Mutî'i. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.y.
- Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerıyya Yahya b. Şeref (ö. 676). *et-Tahkîk*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcüd – Ali Muhammed Mu'avviz. Beyrut: Daru'l-Cil, 1992.
- Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerıyya Yahya b. Şeref (ö. 676). *Minhâcu't-ğalibîn ve 'umdetu'l-müftîn*. Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2005.
- Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerıyya Yahya b. Şeref (ö. 676). *Ravzatü't-ğalibîn ve 'umdetü'l-müttağîn*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcüd – Ali Muhammed Mu'avviz. Riyad: Daru Alemi'l-Kütüb, 2003.
- Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerıyya Yahya b. Şeref (ö. 676). *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Okuyucu, Nail. *Şafî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Özdemir, Muhittin. *Şafî Fırû' Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: 2010.
- Râfî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b Abdülkerim el-Kazvîni (ö. 623). *el-'Azîz Şerhi'l-Vecîz: el-Ma'rûf biş-Şerhi'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Muavviz – Adil Ahmed Abdülmevcüd. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Remlî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza (ö. 1004). *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Sübkî, Tacuddin Ebû Nasr Abdülvahhâb b Ali b. Abdilkafi (ö. 771). *Tabakâtü's-Şafî 'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Halevî – Mahmud Muhammed et-Tanâhî. y.y.: Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, t.y.
- Şirâzî, Ebû İshak Cemaluddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf (ö. 476). *Tabakâtü'l-fukahâ'*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Duru'r-Raidi'l-Arabî, t.y.
- Şirbinî, Şemsuddin Muhammed b. el-Hatîb (ö. 977). *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1997.